

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Ф. Б. Шакирова

Тошкент давлат транспорт университети доценти,

Шихназаров Жавоҳир Жасурбек ўгли

Тошкент давлат транспорт университети талабаси

Дунё иқтисодиётининг етакчи давлатлари тажрибаси иқтисодий ўсиш – бу тўғри танланган инвестиция сиёсати эканлигини кўрсатади. Самарали инвестиция сиёсатида асосий эътибор мавжуд ресурслар, инвестициялар шароитида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устивор йўналишларини аниқлаб олиш, инвестицияларни аниқланган истиқболли йўналишларга сафарбар қилишдир. Бу ерда сўз молиявий ресурслар ҳажмида эмас, балки инвестициялардан келгусида энг юқори меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигига эришишга асос, шарт-шароит яратиш хусусида бормоқда.

Бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатлари учун иқтисодиётни ривожлантириш учун фаннинг турли соҳаларини қамраб олган илмталаб ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегик вазифа сифатида қўйилмоқда.

Ушбу мамлакатларда инновацион ривожланишни таъминлашга ижобий таъсир кўрсатган омиллардан бири ИТТКИга ялпи ички маҳсулотнинг 3 фоизгача бўлган маблағнинг доимий ажратилишидир. Ушбу тадбир натижасида фан-техника тараққиётининг ривожланишига эришишга, мамлакатда ғоят кўплаб ихтиролар, янгиликлар, ғоялар вужудга келишига тегишли шароит яратилади. Инновацион тараққиётни таъминлашга кучли таъсир кўрсатадиган яна бир омил бу инсон капитали ва давлатда шаклланган техник-технологик уклад ҳисобланади.

Биз инновацион ривожланган ва ривожланаётган давлатлардан Япония, АҚШ, Хитойнинг шу йўналишдаги тажрибасини ўрганишни мақсадга мувофиқ деб, ҳисоблаймиз.

Япониянинг инновацион ривожланиш тарихи, янгиликларга инвестиция киритиш усули – иқтисодиётни ривожлантиришнинг ўзига хос йўналиши ҳисобланади. Япониянинг Иккинчи Жаҳон Ватан урушидан кейинги иқтисодий аҳволи ғоят аянчли бўлгани тарихдан маълум. Япония иқтисодиётини ривожлантириш учун эса молиявий ресурсларни топиш имкони деб ҳисоблаб, дунё жамоатчилиги ва ғарб экспертлари Японияни абадий қашшоқликка маҳкум этилган давлатлар қаторига киритиб қўйган эди. Япония 1950 йиллардан бошлаб

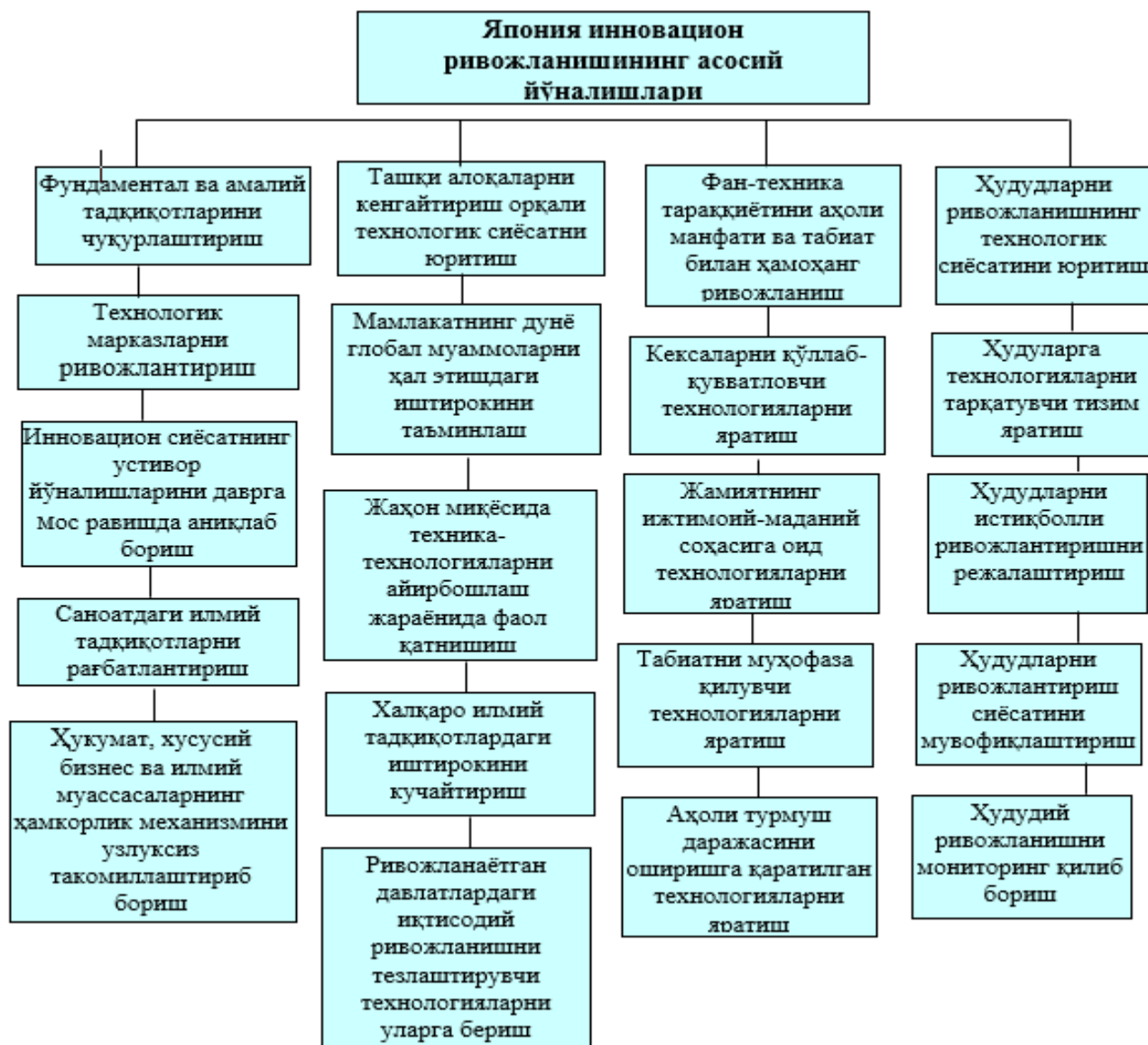
технопаркларни жадал суръатлар билан ташкил этиш йўлидан бориб, чет элдан жуда кўплаб патентлар ва лицензиялар сотиб олинди.

Япония иқтисодиётига ғоят катта ҳажмда чет эл технологиясининг киритилиши қисқа вақт ичида янгидан замонавий саноат ишлаб чиқаришини ташкил этишга шароит яратади. 1960 йилдан бошлаб эса Япония хорижий технологиялар билан бир қаторда ўзининг хусусий техника-технологияларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор бера бошлади. Японияда ўтган асрнинг 80-йилларида Ташқи савдо ва саноат вазирлиги томонидан “Технополис” дастури асосида 14 шаҳарда 18 та технополис ташкил этилди. “Цукуба” технополиси уларнинг ичида энг йириги бўлиб, 28 минг га майдонни эгаллаган, 145,0 минг киши фаолият кўрсатади.

Айнан янги технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш Урушдан кейинги йилларда Япониянинг қисқа вақтда тикланишига ва жадал суръатлар билан ривожланишига олиб келди. Япониянинг инновацион ривожланишининг ўзига хос жиҳати шундаки давлатга нисбатан хусусий бизнес, хусусий компаниялар янги техника-технологияларни кашф этиб, танқис бўлган молиявий ресурсларни, инвестицияларни иқтисодиётга жалб эта бошлади. Давлат билан бир қаторда хусусий бизнес томонидан ишлаб чиқилган инвестиция сиёсатини фаоллаштириш, мамлакатнинг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжини қондириш имконини берди.

Япония ҳукумати билан хусусий бизнеснинг ғоят чуқур ўйланган, келишилган ҳатти-ҳаракати Япония давлатини иқтисодий ҳалокатдан қутқариб қолди. ва Япон жамиятининг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлади.

Япониянинг инновацион ривожланиш тажрибаси кўрсатдики (1-чизма), нафақат янгиликлар, ихтироларни кашф этишга капитал, инвестиция, балки капитал учун ҳам янгиликларқилиниши шартлиги ва улардан самарали фойдаланиш зарурлиги ҳам муҳим омил эканлиги аниқланди.

1-чизма. Япония инновацион ривожланишининг асосий йўналишлари

Чизмадан кўринадики, Япониянинг инновацион ривожланиш йўналишлари ғоят кенг қамровли бўлиб, уни бир ўзига хос жиҳати иқтисодий модернизація қилишда техник-технологик янгилашда табиат ва жамият уйғунлиги, турли аҳоли қатламларининг манфаатлари ҳам инobatга олинишидир. Япония хусусий бизнес вакилларида давлат томонидан берилаётган “солиқ кредити” имтиёзи инновацион ривожланишни таъминлашда катта роль ўйнайди. Японияда хусусий бизнес томонидан самарали, лекин юқори хавф-хатарли лойиҳаларнинг амалга оширилишида давлат лойиҳа иштирокчиси, бизнес-партнёр сифатида маълум рискни ўзига олади ва хусусий бизнесни қўллаб қувватлайди.

Япония иқтисодиётида энг юқори марказлашув – бу фан-техника тараққиётини таъминлаш соҳасида кузатилади. Иқтисодий, савдо ва саноат

вазирлиги давлат номидан ягона марказдан туриб бошқариш вазифасини бажаради. Бундай бошқарув тизими АҚШда ва Ғарбий Европа давлатларида йўқ бўлиб, ундан кўзланган асосий мақсад – стратегик, узоқ муддатли, истиқболли давлат дастурларини ўзида мужассам этган илмий тадқиқотларни молиялаштириш, ривожлантириш, реализация қилиш ҳисобланади. Японияда (ИТТКИ)ларнинг марказлашуви ва уларни тартибга солиш учун фанни молиялаштириш вазирликлар томонидан амалга оширилади ва доимий амал қилувчи йирик, миллий лабораториялар амал қилади. Шунингдек давлатдан йирик буюртмалар оладиган марказлашган йирик корпорацияларнинг илмий мажмуаларини ривожлантириш халқаро институтлар, дастурлар ва лойиҳаларни шакллантириш орқали амалга оширилади.

Япония инновацион сиёсатини бошқарув тизимининг яна бир ўзига хос томони инновацион ривожланишни таъминлашда горизонтал алоқаларнинг кучлилиги, йирик лойиҳалар муҳокамасида давлат, хусусий ташкилотларининг фаол иштирок этиши; фан, техника, технология, бошқарув ва бошқа соҳаларда, давлат бошқарувининг барча дастакларида инновациялардан самарали фойдаланиш ўртасидаги интеграциянинг мавжудлигидир. Инновацион жараёнларни мониторинг қилиш ва прогнозлаш мақсадида “Ақлий” тадқиқот марказлари кенг ривожланганлиги.

Бугунги кунда Японияда 23 та эркин импорт зонаси, 19 та технополислар, 300 тага яқин давлат ва хусусий илмий-техник марказлар ишлаб турибди. Япониянинг инновацион ривожини режалаштириш АҚШникидан энг катта фарқи – бу ИТТКИни режалаштиришнинг самарадорлигини аниқлаш механизмининг мавжудлигидир.

Япониядан инновацион ривожланишни янада жадаллаштириш учун ИТТКИ субъектларига солиқ, амортизация ва бошқа иқтисодий имтиёзлар тизимини қўллаш амалиёти кенг қўлланилган. Масалан, ИТТКИ субъектлари фаолияти натижасида олинadиган фойдадан солиқ олмаслик, ўша солиқ базасини уларнинг моддий-техника базасини мустахкамлашга йўналтириш, импорт операцияларидан имтиёзли бож-таъриф сиёсатини қўллаш амалиёти кенг тарқалган. Масалан, Японияда бугунги кунда ИТТКИга ажратилаётган маблағлар АҚШга нисбатан –11,0 марта, Германияга нисбатан –8,4 марта камдир. Бу нафақат давлатнинг бюджет маблағларини тежаши, балки бу хусусий бизнеснинг ишлаб чиқаришга “ноу-хау”ларни татбиқ этишдаги роли ва манфаатдорлиги кўрсаткичи ҳамдир.

Хитой Халқ Республикасининг инновацион ривожланиш йўли ҳам ўзига хосдир. Хитой Халқ Республикасининг XX-аср охири XXI-аср бошларидаги ижтимоий-иқтисодий аҳволи, аҳолининг жадал суръатлар билан ўсиши, энергия ресурсларнинг етишмаслиги, ҳудудларнинг нотекис

ривожланганлиги, экологиянинг ёмонлашуви ва инфляциянинг ғоят юқорилиги каби долзарб муаммолар билан тавсифланар эди. Хитой ҳукумати мазкур муаммоларнинг ечимини инвестициялар орқали ҳал этиш йўлини танлади. Хитойнинг инновацион ривожланишининг ўзига хос тамойили чет элдан инвестицияларни жалб қилиш ва тайёр технологияларни харид қилиш, ишлаб чиқаришга татбиқ этишдан ўзининг хусусий инновацияларини яратиш ва юқори технологияли брендларни вужудга келтиришга устиворлик берганлигида кўринади. Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштиришга қаратилган ислохотлар 1978 йилда бошланиб, давлатнинг келгусидаги тараққиёти учун ғоят катта имкониятлар яратди. Хитой ҳам Япония каби ўзининг инновацион ривожланишининг чет элдан патентлар, лицензиялар харидидан бошлаб замонавий саноат тармоғини шакллантиришга муваффақ бўлди.

Хитойнинг инновацион ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин бўлиб, 1-босқичи 1978-1982 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда Хитойда эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) га сармояларни жалб этишнинг ҳуқуқий-шартномавий, ташкилий асослари вужудга келтирилди. Бу жараёнда солиққа тортиш, технологияларни қабул қилиш ва тарқатиш, меҳнат муносабатлари, валюта ва божхона масалаларини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари тўплами қабул қилинди.

Солиққа тортишда мисли кўрилмаган имтиёзлар берилди, мамлакатда корхона фойдасидан олинадиган солиқ ставкаси –33 фоиз бўлган ҳолатда, эркин иқтисодий зоналарда жойлашган, фаолият кўрсатаётган корхоналарда бу кўрсаткич –15 фоизни ташкил этган эди.

Инновацион ривожланишнинг 2-босқичи 1983-1989 йилларни қамраб олиб, шу даврда Хитойга чет эл капиталини нафақат эркин иқтисодий зоналарга, балки давлатнинг бошқа ҳудудларига ҳам киритиш, эркин иқтисодий зоналар фаолиятини яна кучайтириш, кенгайтириш, қонунчиликни яна такомиллаштириш масалалари муваффақиятли ҳал этилди.

2 - босқичда эркин иқтисодий зоналарда жойлашган корхоналарнинг ишлаб чиқарган маҳсулотининг 50 фоизи экспорт қилинди, бу зоналардаги инфратузилмаларни барпо этишнинг 80 фоиз харажатини Хитой ҳукумати ўзи зиммасига олди.

Хитойда 1990 йилдан инновацион ривожланишнинг 3-босқичи бошланиб, бугунги кунда мамлакатда мавжуд бўлган техник-технологик тартибнинг пойдеворига айнан шу босқичда асос солинди.

Хитойнинг соҳилбўйи ҳудудларини ривожлантириш стратегиясида саноат ва технологик ривожланишни устивор йўналиш сифатида белгиланди. Хитой иқтисодиётини инновацион йўналишга ўтказишнинг дастлабки қадамлари сифатида мамлакатнинг чекка, порт шаҳарларида ЭИЗ ташкил

этилди. Амалга оширилган ушбу тадбир натижасида Хитойга сармоя киритиш авж олди ва бу ҳолат Европа, АҚШ, Япониядан дастлаб Хитойга чет элдан кўп қўл меҳнати талаб қилувчи, кейинчалик эса юқори технологияли ишлаб чиқаришнинг кириб келишига сабаб бўлди. Хитой ҳудудида жойлашган ЭИЗлар дунёда энг катта бўлиб ҳисобланади. Уларнинг дунёдаги бошқа эркин иқтисодий зоналардан фарқи уларни кўп тармоқли эканлиги, саноат ривожланиши қишлоқ хўжалиги тармоғини ривожлантириш билан уйғунлаштирилганлигидир.

Хитойда эркин иқтисодий зоналарнинг ривожланиши билан уларнинг табақалашуви ҳам содир бўлди. Хитой бугунги кунда юқорида қайд этилган тадбирлар натижасида дунёнинг энг йирик экспортёр давлатига айланди. Бугунги кунда Хитойда турли даражада 120 та янги ва юқори технологияни ўзлаштирув зоналари, шундан 53 таси давлат аҳамиятига молик зоналар фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, 137 та янги корхоналарни ташкил этувчи сервис-марказлар ишлаб турибди. Хитойнинг инновацион ривожланишининг яна бир устивор тамойилларидан бири стратегик режалаштириш, прогнозлаш, дастурлаш каби иқтисодий дастаклардан юқори самара билан фойдаланишдир. Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг “Прогноз-2050” стратегик дастури ишлаб чиқилган ва иқтисодий ҳаётга муваффақият билан татбиқ этилмоқда.

АҚШда инновацион фаолиятни ташкил этишда давлатнинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Агар Японияда инновацион фаолиятни ташкил этишда хусусий бизнес устивор ва унинг салмоғи катта бўлса, АҚШда эса инновацион фаолият давлат томонидан қўллаб-қувватланади, бошқарилади ва мувофиқлаштирилади (1 - жадвал).

1-жадвал.

АҚШда давлат томонидан инновацион фаолиятини тартибга солувчи давлат органлари

Т/р	Давлат органлари номлари	Вазифаси
1	Америка илмий жамғармаси	Мамлакатда олиб борилаётган фундаментал тадқиқотларни бошқаради ва мувофиқлаштиради.
2	Америка илмий кенгаши	Саноат соҳасидаги илмий тадқиқотлар олиб боради ва илмий-ўқув жараёнларни ташкил этади ва бошқаради.
3	НАСА	Агрокосмик тадқиқотларни олиб боради
4	Миллий стандартлар бюроси	АҚШда ишлаб чиқарилган, мамлакатга киритилаётган товарлар, хизматларни стандартлаш ишларини ташкил этади ва бошқаради.

Т/р	Давлат органлари номлари	Вазифаси
5	Мудофаа вазирлиги	Ҳарбий мудофаа соҳасидаги илмий тадқиқотларни ташкил этади ва мувофиқлаштиради.
6	Саноат тадқиқотлари Миллий маркази	Саноат билан бошқа тармоқлар, соҳалар интеграциясини таъминловчи илмий-тадқиқотларни олиб боради.
7	Миллий фанлар академияси	Мамлакат миқёсида олиб борилаётган фундаментал, илмий-амалий тадқиқотларни ташкил этади ва мувофиқлаштиради.
8	Миллий техника академияси	Американи модернизациялаш, техник-технологик янгилашга оид тадқиқотларни ташкил этади, бошқаради ва мувофиқлаштиради.
9	Америка фанлари ривожланишига кўмаклашувчи ассоциация	Барча фанларни ривожлантириш, такомиллаштириш, бойитишга оид чоратadbирларни ишлаб чиқаради ва амалга оширади.

Чизмада келтирилган 9 та ташкилотдан 1-5 қаторда жойлашганлари тўлиқ бюджетдан, қолган 4 та эса аралаш молиялаштирилади, яъни 50 фоизи хусусий бизнес томонидан, 46 фоизи бюджетдан, қолгани эса бошқа манбалардан молиялаштирилади. АҚШ инновацион ривожланишининг ўзига хос жиҳати – бу давлат аҳамиятига молик йирик илмий лойиҳалар давлат томонидан тўлиқ молиялаштирилади. Мазкур лойиҳаларни ишлаб чиқиш, реализация қилиш венчур жамғармалари ва тадқиқот марказлари томонидан амалга оширилади. Инновацион ривожланишни таъминлашнинг муҳим шарт-шароитларидан бири – тегишли инфраструктура яратишдир ва бу муаммо ҳам давлат томонидан ҳал этилади.

АҚШда янгиликлар ва ихтироларни тарқатиш, уларни тушунтириш, реклама қилиш марказлари кенг ташкил этилган. Давлат бир томондан инвестицияларнинг яратувчиси сифатида иштирок этади ва бошқа томондан эса, уларнинг истеъмолчиси ҳам ўзи ҳисобланади. Инвестициялар учун масъул давлат органлари мамлакатда ва чет эллардаги инновацион жараёнларни кузатиб боради энг илғор технологияларни топиш, уларни экспертиза қилиш, кенг тарқатиш каби амалий ишларни бажаради ва прогнозлаш ишларини амалга оширади. АҚШда инновацион ривожланишни таъминлашда солиқ тизими имтиёзларидан самарали фойдаланиш яхши йўлга қўйилган. АҚШда интеллектуал мулк субъектлари ва объектларини солиққа тортишда бир қатор имтиёзлар қўлланилади. Масалан, АҚШда интеллектуал мулк объектларини

(ИМО) солиққа тортишда қўлланиладиган солиқ – бу даромад солиғидир. Агар интеллектуал мулк объектларни олди-сотди операциялари жараёнида барча қилинган ҳаражатлар солиқ базасидан чиқариб ташланади.

Америка солиқ кодексида интеллектуал мулк объектларни ташкил этишда уларни ташкил этишга қилинган ва тўлаб берилган ҳаражатлар, одатий ва зарурий ҳаражатлар солиқ базасидан чиқариб ташланади. АҚШда ИМОни сотишда ҳам сотувчи-солиқ тўловчига бир қатор имтиёзлар кўзда тутилган. Масалан, агар лицензия сотиш орқали олинган даромаддан бирламчи солиқ базасидан олинган ставкадан солиқ олинади, устав капиталидан эмас.

Дунёнинг инновацион ривожланган давлатлари (АҚШ, Япония) ва жадал суръатлар билан ривожланаётган (Хитой) давлатларида юритилаётган самарали солиқ ва бошқа имтиёзлар тизими қуйидагиларда намоён бўлади:

– муаллифлик ҳуқуқи ва интеллектуал мулкнинг дахлсизлигини иқтисодий-маънавий жиҳатдан таъминлаш;

– ИТТКИдан олинаётган фойдадан олинadиган солиқнинг бир қисми ёки тўлиқ ҳажмини ўша соҳага хўжалик юритувчи субъектлар ихтиёрига қолдириш;

– йирик, давлат аҳамиятига молик лойиҳаларни реализация қилаётган лойиҳа иштирокчиларига “солиқ таътили” тизимини қўллаш;

– инновацион фаолият иштирокчиларининг олаётган дивидентлари, фойдасини имтиёзли солиққа тортиш;

– инновацион фаолият субъектларининг эҳтиёжлари учун қилинадиган товар-моддий бойликларни харид қилишда имтиёзли солиқ, бож-тариф тизимини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шакирова Ф. Б. Развитие экономики Узбекистана на основе инновационной деятельности //Проблемы современной экономики. – 2015. – №. 3 (55). – С. 299-302.

2. Mardievna S. G., Boltaevna S. F. The role of public-private partnerships in attracting investment projects in the transport sector //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. 27. – №. 6.